

Hangulatok, színek, költőiség

Krúdy Gyula: Duna mentén

Veszélyes közhellyel kezdeni, most mégis az kívánkozik. *Krúdy Gyula* népszerűsége napjainkban egyre fokozódik. Gyakran hallani, hogy a több mint száz éve született Krúdy írói reneszánszát éli. S ha megjelenő könyveinek példányszámait figyeljük, vagy új életműsorozatának kelendősege iránt érdeklődünk, mindenképpen igazolhatjuk a közhelyben megfogalmazott állítást. Az irodalomtörténeti köztudatban is az őt megillető helyre kerül, tudományos dolgozatok tucatja foglalkozik munkásságával, parázs viták folynak egy-egy művének a megítéléséről. Huszárík Zoltán érdeme, hogy meghódította a filmet is. Krúdy alterego-hőse, Szindbád, jelképpé, egy magatartás-változat megtestesítőjévé vált.

Ez a rövid dolgozat bátorítást szeretne nyújtani ahhoz, hogy minél többen nyúljanak egy-egy Krúdy-elbeszéléshez, regényhez. Egy elbeszélés elemzésével szeretném felvillantani az írónak azokat az értékeit, amelyekre mindenkinek, aki szereti, becsüli a művészeteket, fel kell figyelnie.

Krúdy Gyula legendás termékenysége megnehezíti a művészi korszakok pontos

datálását. Az biztos, hogy 1911 fontos évszám az író pályáján. Ekkor adja ki a *Nyugat* könyvalakban a *Szindbád ifjúságát*. 1913-ban nagy siker A vörös postakocsi. A siker osztatlan és egyértelmű. Krúdy erre az időre csakugyan „meghódítja” Pestet. 1910-től 1914 végéig tíz novelláskötetet, négy regényt és három színdarabot írt. Jóllehet ebben az időben többféle hatás érvényesül Krúdy alkotásaiban — leginkább a Mikszáth Kálmáné —, megszületik s kikristályosodik az az ábrázolási módszer és stílus is, amelyet ebben az időszakban a Szindbád ifjúsága, majd a Szindbád-történetek reprezentálnak. A korai Szindbád-elbeszélések egyszerre stílusbravúrok, és ugyanakkor a próza új lehetőségeinek a felvillantói is.

A Szindbád ifjúságáról először a *Nyugat* írt (1911. május 16. sz.). Szép Ernő érzékletesen és pontosan fogalmaz, amikor Szindbád lényegét keresi: „Szindbád az a magános, melankolikus hajós, aki nem viharos tengereken hányódik, nem a csodák s borzalmak tartományai felé evez, hanem a múlt holt vizein kalandoz álomszigetek között, bárkája fehér vitorláját nem tépik a szelek, csak a sóhaj csodálatos, festhetetlen szín van Szindbád történeteiben, amely a régi fotográfiaikon teszi nemezebbé az arcokat, amely ócska tükrökre lehel, megőrzött selymeket illatosít, antik ékszerek köveit teszi gyöngédeké és bánatosakká. Ahogy Szindbád mesél, gyöngédebb és érzékenyebb a muzsikás cigányok üveghangjainál, az ember régi hangszereket képzel...”

Nem célok itt ismertetni a Szindbádról szóló irodalmat, csak annyit jegyzek meg, hogy a bírálók — köztük *Kosztolányi Dező* és *Váradyi István* — a Szindbád-történetek zeneiségére, a zenével való rokonságra nagyon hamar felfigyelnek. Kosztolányi egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a Szindbád-mesefolyam összefüggő egész, amelynek „hőse egy ősz és fiatal költő, egy ábrándos bölcs...” Érthető *Ady* fölkiáltása is: „Krúdy szemérmetlenül és egészen lírikus, szemérmetlenül és pompásan.” A zeneiségre való hajlam és a lírai túltelítettség az író egész életművét végigkísérik.

A *Duna mentén* című elbeszélés a korai Szindbád-történetek közül való. Nem is igazi elbeszélés, cselekménye úgyszólván nincs, lényegében önreflexiók sorozatából áll. Úgy indul, mint egy mese: „Szindbád egyszer magányosan, barát nélkül élt egy kis faluban a Duna mentén, és megbomlott agyvelejét, zúgva kalapálgató szívét gyógyította.” Az indító mondat mellett, hogy rögtön beleringat valamilyen fáradt, szomorú, nosztalgikus hangulatba, jellemzi főhősét is. Szindbád kimerült a világgal, az emberekkel vívott küzdelemben, vidékre vonul, hogy idegét, egészségét rendbehozza. Naphosszat a Dunát figyeli, a fölbukkanó, eltűnő hajókat. Nem is a sovány történet az érdekes és szép, hanem ahogy Szindbád-Krúdy fantáziálja szét, burjánzik, ahogy a „semmiből” sorsokat, élethelyzeteket, élményforrásokat varázsol. A visegrádi Fellegvár romjai a történelmi múltat kínálják, a folyó idegen országokba röpítheti a képzeletet, míg az innenső parton futó vonatok a hétköznapi realitását nyújtják.

Nézzük az asszociációs lehetőségeknek ezt a három színterét! A korai Szindbád-történetekben a valóság és az arra épülő asszociációk még egymás mellett futnak. A kettő egymástól jól elkülöníthető. Azzal is jelzi a különbséget Krúdy, hogy az asszociációt zárójelbe teszi. „A hegyen — írja Krúdy a Fellegvár romjairól — hajdan királyok laktak, és a fák még nem nőtték be teljesen az utat, amerre a királyok (bíborpalástban és nagy sarkantyús csizmában) a lovagokkal és az udvarhölgyekkel a várba felmentek. A nők hosszúderekú ruhát és arannyal hímzett bársonyszoknyát viseltek. Csizmát hordtak, mert gyakran lóra ültek, és göndörhajú ifjakkal nyargaláltak a lapos partokon. Bár a Duna a hegy lábát nyaldossa, a nők nemigen fűrdtek, mert az még nem volt divat abban az időben. (Szindbád gyóntatóbarát

óhajtott lenni a vártemplomban, és fehér kendőt nyomva szemére, kihallgatni a nők gyónásait, amelyek bizonyára őszintébbek voltak akkoriban, mint manapság. Hisz a pokol sokkal közelebb esett a földhöz. A gyóntatóbarát csak egyet mordult, és már megjelent az ajtóban az ördög. Szindbád Nagy Lajos király nejét szerette volna gyóntatni nagyhétben a vár kápolnájában . . .”)

Jól látható, hogy a távoli múlt visszaidézésének élményére, mint primér élményre, ráépül egy másodlagos réteg, egy szubjektív, önvallomásos jellegű, belső élmény, világ. Még jobban megfigyelhető ez a valósághoz jobban kötődő esemény leírásakor. „Délután — írja Krúdy — a bécsi hajó szelte át a vizet, és a potrohos hajó olyan méltóságteljesen evickélt tova, mint egy kövér pap. A kémények gögősen füstölögtek, a kerekek hűségesen és komolyan lapátolták a vizet, míg a fedélzeten fehérabroszos asztalok látszottak, ahol kövér idegenek sonkát esznek és hozzá jégbehűtött sört isznak; a korlát mellett színesruhájú asszonyok és leányok állnak, nagy szalmakalappal a fejükön, és kis zsebkendőiket Szindbád felé lobogtatják. (Ilyenkor Szindbád fehér nadrágos és aranyos sapkájú hajóstiszt szeretett volna lenni. Hőfőhé cipőben ábrándos lépésekkel megy végig a fedélzeten, és hódító pillantásokat vet a nyersselyem ruhás, nagyszemű román asszonyokra.)” A két réteg egymásra épülése, paralel futása jól érzékelteti a belső világ alapvetően érzelmes, érzéki, szexuális jellegét. A vágyak egyelőre visszafogottan, csak belül muzsikálnak.

Ahogy az este összemosza a délelőtt és a délután ezernyi apró eseményét, fényét, ragyogását, úgy olvad össze lírai egységbe a túlsó partról integető orom és a folyó hordozta távoli, meleg üzenet. A királyi vár végképp eltűnik a szem elől, a „régie ezüsthöz hasonlatos Duna” hátán a sötétbe bukik az utolsó csónak is. A nappal ragyogásában senki sem vette észre a vonatokat. Most feléjük fordul a figyelem. Impressziók sorakoznak, ahogyan felbukkannak a vonatok a kanyarulat mögül. Először a gyors-, majd a személy-, végül az expresszvonat. Itt érhetjük „tetten” a fantázia gazdag szárnyalásának, csaprongásának feltételét: a nagy valóságismeretet. Érezhető, hogy az író itt érzi a leginkább otthon magát. Egy-egy villanással érzékelteti csupán, hogy más-más utasai vannak a vonatoknak. A gyorsvonatokon „finom nők és urak” utaznak, nászutasok nézik egymást a kocsi folyosóin. Más a személyvonatok „közönsége”: „az ablakok mögött víg élet von, kerek szemű gyerekek bámészkodnak a falura, a bőrkanapékon fűző nélkül ülnek a kövérkés mamák, és kiterített szalvétán sonkacsontot esznek. A férfiak ingujjban és hangosan nevetgélve, vidám dolgokat mondanak az asszonyoknak, egy kopasz ember éppen a fűgönyt ereszti le gondosan, míg a vonat végéről víg énekszó hangzik. Fiala parasztlányok énekelnek karban, és a legények félre csapják virágos kalapjukat, a harmadik osztályú kocsik közepén álldogálva.” Csupa ragyogás, túláradó jókedv jellemzi a személyvonat egyszerű utasait. Az expresszvonat „becsületrend jelvényes” urai az étkezőkocsiban üldögélnek, „külföldi nők vetkőződek” a hálófülkékben, minden szép, de hűvös. A mozdonyok is rendkívül érdekesek. A gyorsvonatok „amerikai típusú szörnyei egy-két füstfelhőt pöfentettek a kis falucskára, aztán eltűntek.” A személyvonat „köhögve és már messziről zörögve bukkan fel a kanyarulatnál . . . és sűrűn ontja fekete füstjét a tájra.” Az expresszvonat „halkan, szinte zajtalanul suhan át . . . a magas töltésen, a mozdony repülni látszik jól megkent kerekein . . .”

Krúdy Gyula stílusáról köteteket írtak eddig. Ahogy korábban jeleztem, a Duna mentén című írásnak is ebben a vonatkozásban vannak értékei. Az elbeszélés az impresszionista próza egyik szép darabja. Vegyük szemügyre néhány jellegzetességét! „Az impresszionista művészet jellemző sajátossága az érzékelhetőség, a pillanatnyi benyomás érzékeltes visszaadása, az egyszerű élmény, ami Krúdynál a visszavonhatatlanul elszállt ifjúság élménye” — írja Krúdy stílusáról Harsányi Zoltán.

Az impresszionista író úgy alkotja meg mondatait, hogy sok apró, látszólag jelentéktelen részletet fűz össze. A részletgazdagság nyelvi megfogalmazása a halmozás gyakori alkalmazása: „A gyorsvonatok amerikai típusú szörnyeik egy-két füstfelhőt pöffentettek a kis falucskára, aztán eltűntek. A kis cilinderek alapok sebeseen szaladtak el a fák teteje felett, a nagy kerekük olyan gyorsan forogtak, mintha ma volna az utolsó napjuk, és a vashíd tiszteletteljesen, röviden zörrent meg, mintha egy nagyon tisztelt, ismert, nagyra becsült látogató lépne a tájra, akit már nem szükséges hosszasan bejelenteni”. Színkezelése is az impresszionista festményeket idézi. Az esti alkonyatban piros tetejű parasztházak tűnnek el, a „régiezüsthöz hasonlatos” Duna hátán egy árva csónak ring, amelyben fehér ruhás nők ülnek, fehér fátyolt lebegtetnek a víz fölött. A személyvonat fekete füstöt ont a tájra, a mozdonyvezető kék zubbonyában, fekete sapkában könyököl a mozdony ablakában, a gőz „fehéren sisteregve repked a kerekéknél.”

Érdemes itt néhány szót szólni Krúdy jelzőiről. Az elbeszélés csaknem 150 jelzője közül a színek dominálnak, mintegy 40 százalékkal. A színek közül a fehér és a fekete szerepelnek a legtöbbször. A következő részlet ilyen szempontból rendkívül jellemző: „A hegyek, erdők, régi királyi lakok és pirostetejű parasztházak eltűnedeztek a leereszkedő sötétségben, egy csónak sokáig látszott a régi ezüsthöz hasonló Duna hátán, a csónakban fehérruhás nők ültek, és egy kibontott hosszú fehér fátyolt lebegtettek a víz felett, majd megjelent a rév lámpása a túlsó parti sötétségben, és erre csend lett a nagy Dunán. A habok láthatatlanul, álmódóva suhantak tova, és elvitték hírét Szindbádnak a messzi tengerekre, amint búbanatoson üldöggél egy kis faluban, egy rozszant verandán. (Mire a habok messzire érnek — gondolta Szindbád —, elérkeznek egy messzi tartományba, idegen országba, ahol egy kis falu alatt fekete szemű, domború keleti asszony fűrészi fehér, gömbölyű térdeit a Duna hullámaiban. A hús habokból egyszerre meleg áramlat támad, és a meleg hullámok körülfogják a fehér lábakat. Ezek azok a hullámok, amelyekre a hegyek között Szindbád vágyakozó szeme tapadt.”)

Az idézett részlet a színhatásokra való törekvés mellett jól érzékelteti Krúdy prózájának mindig jelen lévő költőiségét is. Az impresszionista színkezelést jól kiegészíti az elbeszélés dallama. Egyfajta hangulatszuggesztíó jön létre, amely álmódó, emlékező, kicsit elmélázó hangzást eredményez. Ha elvégezzük az elbeszélés hangstatisztikai vizsgálatát, a következő eredményt kapjuk: az 1416 mély magánhangzóval 1310 magas áll szemben. A délelőtt és a délután leírásában is dominálnak a mély magánhangzók (457—360), pedig az ellenkezőjét várnánk. Az éjszaka leírásában természetesen a komor hangulatot jól kifejező mély hangoknak van döntő szerepük (847—788). Csupán az elbeszélés középső harmadában (a fent idézett részlet!) a hangulati fókuszban, ahol leginkább érezhető az írói lelkesültség, vannak túlsúlyban a magas magánhangzók (160—112). Ez a részlet még egyszer összefoglalja, mintegy sűríti a nappal ezernyi ragyogását. Ez az egy írásra leszűkített vizsgálat, úgy érzem, jól jellemzi azt a — más források által is megerősített — tényt, hogy Krúdy elbeszélői tónusa szomorú, esetenként komor.

Krúdy szóhasználata — már a korai periódusban is — rendkívül árnyalt, sokszínű. Választékosan, hajlékonyan fogalmaz. Egyetlen egy sajátosságra érdemes felfigyelni. Krúdy igéi ritkán fejeznek ki sziető mozgást, energikus cselekvést, a felpesz-dülő életöröm kifejezésére alig találni igei példát Krúdy egész életművében. A viszonylagos mozdulatlanság, állóképszerűség jellemző erre a világra, amelyet a mozgás, a dinamizmus helyett sokoldalú részlethalmozással mutat be pontosan, alaposan. Lássunk egy példát: „Délután a bécsi hajó szelte át a vizet, és a potrohos hajó olyan méltósággteljesen evickélt tova, mint egy kövér pap. A kémények gögösen füstölögték, a kerekük hűségesen és komolyan lapátolták a vizet, míg a fedélzeten

fehérabroszos asztalok látszottak, ahol kövér idegenek sonkát esznek, és hozzá jégbehűtött sört isznak; a korlát mellett színesruhájú asszonyok és leányok állnak, nagy szalmakalappal a fejükön, és kis zsebkendőiket Szindbád felé lobogtatják.”

Szorosan az impresszionista technikához tartozik Krúdy mondatszerkesztésének egyik fontos sajátossága: nem kedveli az alárendelő összetett mondatokat. Az elbeszélés mondatainak túlnyomó része mellérendelő összetett mondat. Következménye ez a festői látásmódnak, a pointilista módszernek, amely a foltok felrakásából, a részletek halmozásából áll. Krúdy mindig láttatni akar, ezért jellemző külső részletekkel teszi megfoghatóvá a belső gondolatot.

Nagy István Attila